

15. Dijk van T. A. What is Political Discourse Analysis? / T. A. van Dijk // Political linguistics / Ed. Jan Blommaert, Chris Bulcaen. – Amsterdam, 1998. – P. 68–79.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ганна Соловей – викладач кафедри теорії та практики перекладу з англійської мови Херсонського державного університету.

Наукові інтереси: теорія та практика перекладу, лінгвокультурологія, функціональна неологія.

АМОРФНІСТЬ ГРУПУВАННЯ НЕПОВНОЕКВІВАЛЕНТНОЇ ЛЕКСИКИ

Богдан СТАСЮК (Кіровоград, Україна)

Стаття присвячена принципам роботи перекладача і дослідника з неповноеквівалентною лексикою як аморфним лексичним групуванням.

The article dwells on the principles of translator's and researcher's work with the semiequivalent lexis as amorphous lexical group.

Систематичне вивчення неповноеквівалентної лексики – проблема, завдання розв'язання якої, наскільки нам відомо, ставила обмежена, невелика кількість дослідників як у вітчизняній, так і в закордонній науці, що не є достатнім з огляду на актуальність даного питання.

Нагадаємо, що під **лексичною неповноеквівалентністю** можна вважати асиметричність набору ключових компонентів лексичного значення слова, яка проявляється при зіставленні лексем-відповідників, що належать двом (або більше) різним мовам і протиставляються у лексикографічних джерелах або відповідному мовленнєвому контексті.

На перешкоді дослідженню такого роду стоїть, чи не в першу чергу, основна особливість неповноеквівалентної лексики як специфічного лексичного групування: межі його апіорі аморфні, оскільки немає жодних експліцитно виражених ознак його складників, що могли би без попереднього їх вивчення відносити досліджувані номінативні одиниці до нього або відмовляти їм у такому статусі.

Відповідні аналогії простежуються у типологічно близькому до неповноеквівалентної лексики групуванні – безеквівалентній лексиці. Як відомо, остання поділяється на декілька класів: слова-реалії, тимчасово безеквівалентні терміни, випадкові безеквіваленти і структурні екзотизми [4:52]. У порівнянні з усіма іншими, класу випадкових безеквівалентів бракує зовнішніх виражальних ознак, які спрощували б процедуру віднесення / невіднесення тих чи інших лексичних одиниць до нього. Так, слова-учасники перших двох із перелічених (слова-реалії і тимчасово безеквівалентні терміни) досить легко визначаються через асиметричне представлення на семантичному рівні в двомовних словниках (тобто не мають перекладу, представлені засобами транскодування у перекладі або опису як такого). Наприклад, *haggis* – *gaitic*, «a pudding especially popular in Scotland made of the heart, liver, and lungs of a sheep or a calf minced with suet, onions, oatmeal, and seasonings and boiled in the stomach of the animal» (шотландська національна страва) [12]; *beefeater* – *біфітер* (лейб-гвардієць при англійському дворі) [1 (1:113)]; *bailee* – *тимчасовий відповідальний утримувач, депозитарій; відповідальний охоронець; орендар; заставоутримувач; залежний утримувач* [1 (1:97)]; *applet* – *[прикладна] мініпрограма, програмка, утиліта* [2:40] тощо. Структурні екзотизми піддаються ідентифікації завдяки морфологічним та дериваційним ознакам; оцінюючи взаємне розташування або поєднання різних морфем у лексемах, дослідник уже може прогнозувати її приналежність до даного класу. Наприклад, основоскладання + суфіксація: *pop-e-squatting* – *registering a likely domain name of a new pope before the pope chooses his new name in order to profit from it (реєстрація імовірного доменного імені нового папи перед тим, як він обере собі нове ім'я, з метою одержання прибутку)* [13]; префіксація: *unconcede* – *to rescind a concession as presidential candidate Al Gore did on election night (відмовлятися від даної напередодні згоди [на щось], як вчинив кандидат у президенти Ел Гор у ніч виборів)* [Ibid.].

У випадку з випадковими безеквівалентами ми не здатні визначити ні причини їх появи в категорії безеквівалентної лексики взагалі, ні їхні експліцитні зовнішні ознаки, за якими їх можна було б без ретельного попереднього вивчення віднести до зазначеної вище категорії лексики. Усі попередні класи входять до складу останньої через цілком обґрунтовані і передбачувані чинники: **семантичні** (зумовлені історичним, культурним або технологічним розвитком порівнюваних мовно-культурних спільнот), коли референти лексичних одиниць перманентно чи тимчасово відсутні в тій чи іншій культурі, і **структурні**, коли характер комбінування морфем, із яких складається слово, внаслідок значних чи не дуже розбіжностей граматик порівнюваних мов не можуть повторитися в одній із них. Існування і функціонування випадкових безеквівалентів не регулюється жодними з перелічених вище факторів. Вони з'являються лише через «незбіг членування реальності різними мовами» [4:52]. Наповнення цього класу в кожній окремо взятій парі порівнюваних мов буде оказіональним, випадковим і не керуватиметься жодними об'єктивними причинами. Відтак і межі такого класу неможливо спрогнозувати зарані, а значить, вони є *аморфними*.

Аморфність меж групування неповноеквівалентної лексики викликана тими самими причинами, а тому перед нами постає питання про способи здійснення вибірки номінативних одиниць із матеріалу дослідження так, щоб її результати були об'єктивними та релевантними. Для цього ми пропонуємо наступну методику:

1. Вивчення **певної лексико-семантичної групи** і визначення відсотку неповноеквівалентної лексики в її складі, кількісних та якісних характеристик останньої, особливостей її перекладу, інтерпретації в художній літературі.

2. Вивчення лексики у попередньо **чітко окреслених синтаксичних і структурних позиціях**, які зводили б до мінімуму розбіжність виконуваних нею функцій і, по можливості, формували однорідність текстового оточення.

3. **Суцільна вибірка в межах матеріалу дослідження** і визначення відсотку неповноеквівалентної лексики в її складі, її структурно-семантичні характеристики, особливості перекладу, тлумачення перекладачами.

Щодо процедури нашої роботи з окремо взятими лексичними одиницями, можна відзначити наступні положення.

При аналізі обсягів значень лексичних одиниць ми користувалися 3-ма тлумачними словниками: академічним «Словником української мови» в 11-ти томах [5], «Оксфордським словником англійської мови» у 2-ій редакції [8] і Вебстерівським словником англійської мови 3-го видання [12]. Ми обрали два англійські тлумачні словники, які представляють британський та американський національний варіанти англійської мови відповідно, через відомі (і можливі) розбіжності між останніми і через те, що автори ілюстративного матеріалу представляють як британську, так і американську літератури.

• При роботі із сигніфікативним значенням номінативної одиниці основним методом, яким ми користувалися, був **метод компонентного аналізу** – розкладення лексичного значення (сигніфікату) на елементарні смислові одиниці.

Розгляньмо наступний приклад: «*Here at least is my sword, goodman Háma.*» [9 (3:135)] – «*Я охоче віддаю свого меча, стережи його добре, шановний Гамане...*» [7 (2:99)]; «*Ось я віддаю свого меча, шановний Гамо.*» [6 (2: 111)]. *Goodman* – «1 a chiefly archaic & dialect : the head of a family or household : HUSBAND; b chiefly dialect : INNKEEPER, LANDLORD; 2 often capitalized , archaic : MISTER usually used with a surname; 3 archaic Scotland : a well-to-do yeoman : a man of property» [12]. Відповідно до лексикографічних рекомендацій і підказок, зрозуміло, що в даному контексті реалізоване 2-ге значення лексеми, проте український ситуативний еквівалент *шановний* є нейтральною лексемою у порівнянні з архаїчним *goodman*, «1) хазяїн, господар; глава сім'ї (родини); 2) чоловік» [1 (1:488)].

Прийняте нами рішення відносити до компонентів значення як традиційні словникові помітки й елементи семантики, що прямо не реалізуються в тому чи іншому випадку використання певної семми лексичної одиниці, не позбавлене ґрунту (наведений вище приклад). Так само, як не можна повністю відкидати можливість впливу лексемних семем одна на одну навіть у відносно вузькому контексті (другий наведений вище приклад). Відтак ми приймаємо за методологічну настанову враховувати як перемінні, так і специфікуючі

компоненти значення слова при розгляді лексичних одиниць на предмет утворення неповноеквівалентних пар.

Для унаочнення лексичної неповноеквівалентності ми пропонуємо кожну досліджувану пару характеризувати **індексом (неповно)еквівалентності** – кількісно вираженим ступенем збігу / незбігу обсягів лексичного значення пари лексичних відповідників. Так, наприклад, відношення в парі лексичних відповідників *order* – *братство*, *орден* («*He is the chief of my order and the head of the Council.*» [9 (1: 63)] – «*Але він – [...] голова Братства Чарівників та Білої Ради.*» [7 (1: 58)]; «*Чільник мого ордену та голова Ради.*» [6(1: 57)]) можна описати наступним чином: *order* – «с (2) : a narrowly delimited group of persons having a common interest and forming a distinct class by profession, special privileges, or other common interests» [12]; *братство* – «1. Група, товариство людей, об'єднаних спільною діяльністю і метою, які додержуються певних установлених ними правил. 2. тільки одн. Братське почуття, ставлення; дружба.» [5 (1: 231)]; *орден* – «1. Чернеча або лицарсько-чернеча католицька громада з певним статутом. 2. *заст.* Назва деяких таємних товариств, об'єднань.» [Ibid. (5:742)].

Якщо зіставити обсяги лексичних понять цих слів, то ми побачимо, що у парі *order* – *братство* (при якомога близькому підборі відповідних семем) другому елементу у порівнянні з першим бракує сем [narrowly delimited] і [forming a distinct class], а першому у порівнянні з другим – семи [додержуватися певних установлених ними правил], відтак індекс неповноеквівалентності можна було б відобразити як – 2 / + 1. Для другої пари *order* – *орден* буде притаманна відсутність семи [having a common interest] у структурі значення другого компонента і специфікуючої семи [застаріле] – в значенні першого. Водночас ми не можемо не зауважити значно докладніше лексикографічно розробленого значення англійського компонента цих пар, який у нескороченому варіанті, що так чи інакше підходить в даному контексті, має наступний вигляд: «[...] b (1) : a religious body typically an aggregate of separate communities living under a distinctive rule, discipline, or constitution : a monastic brotherhood or society (2): any of several knightly fraternities bound by a discipline both religious and military and typically originating in the era of the crusades (3) : a society patterned on the knightly fraternities of the middle ages but typically founded by a sovereign, a prince, or a national legislature for the conferring of honorary distinction; [...] (5): a fraternal society or other association of private character; c (1) : one of the classes comprising a hierarchical or stratified society : a social class or grouping (2): a narrowly delimited group of persons having a common interest and forming a distinct class by profession, special privileges, or other common interests» [12]. Враховуючи, що так чи інакше всі з наведених вище значень певними компонентами переплітаються з єдиним обраним нами структурним елементом семантики, то індекс неповноеквівалентності міг би містити більші числа. Об'єктивна процедура також включає визначення тих сем із паралельних семем, які впливають на контекстуальне значення досліджуваної лексеми, відтак ми обмежуємося найбільш близькими одна до одної семемами. В усіх аналогічних випадках використання полісемантичних одиниць із спорідненими розгалуженими семемами в їхньому складі ми констатуємо факт неминучої **неповноеквівалентності на прагматичному рівні**, в якій, на нашу думку, мають переміщатися семи з інших близьких семем, суб'єктивно обрані кожним реципієнтом індивідуально.

Питання, наскільки значущими та релевантними для сприйняття є засвідчена індексом неповноеквівалентності для себе має вирішувати кожен реципієнт окремо, особливо якщо він є транслятором іншомовного тексту, тобто перекладачем. Ми можемо тільки констатувати її наявність і зробити власні припущення щодо необхідності загострення уваги на тих чи інших її сторонах. У даному випадку, на нашу думку, відсутні семи є нерелевантними для відображення і не створюють суперечностей у тексті перекладу. Проте за інших обставин ті самі лексеми можуть ставати ключовими для роботи перекладача і подальшого впливу створеного ним тексту на читача, котрому недоступний першотвір. Вище ми вже наводили у приклад фрагменти українського перекладу історичного роману американського письменника Г. Відала «Сотворіння світу», який написано від першої особи (мешканця античного світу), що накладає певні обмеження на текст. Так, оригінальне речення із цікавим нам словом «*Then, of course, he [Buddha] is the sole creator of the order*» [10:309] в перекладі

отримує наступне тлумачення: «До того ж, він творець ордену» [3]. Семи українського слова *орден* [чернечо-лицарський], [католицький] в одній семемі і [таємний] в іншій роблять її використання небажаним у контексті хронотопу даного художнього твору, а відтак релевантність неповноеквівалентних відношень на рівні сигніфікатів даної пари відповідників має серйозне обґрунтування.

Наостанок зауважимо, що тут і нижче ми дотримуватимемось того принципу, що в записі поза межами лексикографічних дефініцій компоненти значення слів записуватимуться у квадратних дужках: семи – маленькими літерами, семемі – великими – наприклад, [narrowly delimited] для *order*, або [ТОВАРИСТВО], [ПОЧУТТЯ] – для слова *братство*. У тих випадках, коли мова йтиме про лексемні пари відповідників, що наближаються до статусу еквівалентів, згідно наборів їх ключових сем, ми говоритимемо про **семний баланс** як характеристику семасіологічних відношень у таких парах слів.

Підсумовуючи розділ, ще раз підкреслимо наступні положення, важливі для розуміння проблеми, що вивчається у даній дисертації. Лексичною неповноеквівалентністю є категорія порівняльної / зіставної філології (перекладознавства зокрема), що описує відношення між лексичними одиницями різних мов. Про лексичну неповноеквівалентність говорять тоді, коли у порівнюваних лексем-відповідників спостерігається асиметрія наборів ключових компонентів значення, проявлена на рівні лексикографічного опису, або контекстуальної ситуації слововживання. Дискретні складові значення, що спричиняють до появи відношень неповноеквівалентності, спостерігаються на власне семантичному і прагматичному рівнях значення слова, а також (в окремих випадках) можуть включати прямий вплив синтактичного рівня. Особливе місце у процедурі встановлення неповноеквівалентних відношень належить полісемантичним словам, структура яких передбачає складні взаємозв'язки між різними семемами, чия природа ускладнює опис неповноеквівалентних ситуацій.

Множинність різноманітних теорій та моделей перекладу, а також апріорі аморфний характер неповноеквівалентної лексики сприяють привнесенню в перекладознавство елементів дескриптивізму, завдяки яким можна потрактувати абсолютно всі можливі варіанти розгортання відношень текстів оригіналу і перекладу, що відбуваються на лексичному рівні. Під час дескриптивного опису таких відношень нами була розроблена методологія вивчення аморфних лексико-семантичних групувань, яка включає роботу з окремо взятими семантичними групами лексики, із лексикою у строго обумовлених синтаксичних позиціях, а також роботу із суцільним текстом.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Англо-український словник: У 2 т. – Близько 120 000 слів / Склад М. І. Балла. – К.: Освіта, 1996.
2. Англо-український тлумачний словник з обчислювальної техніки, Інтернету і програмування. – Вид. 1. – К.: Видавничий дім «СофтПрес», 2005. – 552 с.
3. Відал Г. Сотворіння світу / Г. Відал / Пер. з англ. мови В. Шовкуна // Всесвіт. – 1989. – № 1 – 3.
4. Латышев Л. К. Технология перевода. Уч. пос. по подготовке переводчиков (с нем. яз.). – М.: НВИ-ТЕЗАУРУС, 2001. – 280 с.
5. Словник української мови / В 11 т. – К.: Наукова думка, 1970 – 1980.
6. Толкин Дж. Р. Р. Володар Перстенів. У 3-х част. / Перекл. з англ. Олена Фешовець. – Львів: Астролябія, 2004 – 2005.
7. Толкин Дж. Р. Р. Володар перснів. Трилогія: В 3-х кн. / Пер. з англ. А. В. Немірової. – Харків: Фоліо, 2003.
8. Oxford English Dictionary / 2nd Ed., Version 3.1.1 [Електронний ресурс] : інтегрована лексикографічна система. – 80 Min / 700 MB. – Oxford: Oxford University Press, 2007. – 1 електрон. опт. диск (CD-ROM) ; 12 см. – Систем. вимоги: 200MHz Pentium ; 64 MB RAM ; CD-ROM ; 1,1 GB вільного дискового простору ; Windows 98SE, NT4, 2000, XP, Vista. – Назва з контейнера.
9. Tolkien J. R. R. The Lord of the Rings: In 7 vol. – London: HarperCollins Publishers Ltd., 2001.
10. Vidal, Gore. Creation. – London: Ballantine Books, 1986. – 593 p.
11. Webster's third new international dictionary of the English language unabridged: In 3 vol. – Chicago, London, Toronto, Geneva, Sydney, Tokyo, Manila: Encyclopaedia Britannica Inc., 1976.
12. Webster's third new international dictionary of the English language unabridged, Version 2.5 [Електронний ресурс] : інтегрована лексикографічна система. – 80 Min / 700 MB. – Springfield, Mass.: Merriam—Webster, 2000. – 1 електрон. опт. диск (CD-ROM) ; 12 см. – Систем. вимоги: Pentium ; 32Mb RAM ; CD-ROM ; 110 Mb вільного дискового простору ; Windows® 98/Me/2000/NT 4.0/XP. – Назва з контейнера.
13. Word of the year [Прес-реліз], 2007 // American Dialect Society [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.americandialect.org/Word-of-the-Year_2007.pdf, 28 грудня 2008 р. – Назва з титул. екрана.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Богдан Стасюк – викладач кафедри перекладу і загального мовознавства Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: теорія і практика художнього перекладу, проблеми лексичної еквівалентності, українська толкністика.